

Bereznai Anja

Német nyelvjárások az óvodában

Bevezetés

A 2002-es első PISA-jelentés megjelenése óta újra fellobbant a vita az egy- és kétnyelvű nyelvsajátítás kérdésében. Számos tanulmány és több közlemény jelent meg ebben a témakörben, valamint továbbképző tanfolyamokat is hirdettek óvodapedagógusok számára. Arról viszont Németországban csak elvétve jelentek meg publikációk, hogy mi a nyelvjárások szerepe ezen a területen – pedig az a nyelvi változat, amelyet egy gyermek első nyelvként elsajátít (Paradis 1989, idézi List 2010), sok esetben nyelvjárást jelent. A német nyelvű Svájcban mind szakmai, mind társadalmi szinten sokkal intenzívebben foglalkoznak ezzel a témával. Németországban a nyelvjárások az oktatási intézményekben az 1970–80-as években a nyelvi hátrány (Sprachbarriere) kérdéskörében merült fel, később – különösen a dél-németországi területeken – ismét vitatémává vált oktatásügyi és társadalompolitikai vonatkozásban is. Újabban a nyelvművelés, valamint a nyelvjárások használatának előnyei a gyermek számára, továbbá ennek támogatása áll a vita középpontjában.

A következőkben néhány alapfogalom tisztázása után makro- és mezoszinten elemzem a nyelvjárás és az oktatás/nevelés témája körüli társadalmi és tudományos viták, valamint nézetek alakulását három olyan régióban, ahol a német nyelv különböző nyelvjárásait beszélnek.

Nyelvjárás és standard nyelvváltozat német nyelvterületen

Azokat a nyelvváltozatokat, amelyek egy bizonyos nyelvterületen belül egy meghatározott helyhez kötődnek, regionális vagy helyi nyelvjárásnak nevezzük (Romaine 2000: 2). Bár ezek különböznek a hozzájuk tartozó standard változattól fonológiai, mondattani és szókészleteti (Romaine 2000: 19), valamint a kommunikációs helyzetekben való használat tekintetében is (Wolfram 1998: 75), nem léteznek olyan nyelvészeti kritériumok, amelyek alapján eldönthető, hogy e nyelvi variációt önálló nyelvnek vagy nyelvjárásnak tekintjük-e (Rosenberg 1989: 65). A „kölcsonös megérthetőség” kritériuma alapján sem tehető ez meg (Wolfram 1998: 75). A nyelvjárás fogalmát De Cillia a következőképpen definiálja: „Egy olyan nyelvi alakzatot, amit egy beszélőközösség egy adott területen használ, amit túlnyomóan szóbeli használatra alkalmaznak, s melynek szabályait nem kodifikálták, egységesítették, szabványosították szótárak és nyelvtankönyvek révén, nyelvjárásnak nevezzünk” (De Cillia 2006: 36; lásd még: Britain 2004).

A *Mundart* kifejezést a szaknyelv többnyire a nyelvjárásra, illetve a nyelvjárás szinonimájaként használja. Speciális jelentése van azonban a magyarországi német nyelvváltozatokkal kapcsolatban, amelyet Bindorffer így ír le: „A *Mundart*on a településeken beszélt speciális nyelvjárásokat értik, amelyek a telepések eredeti nyelvéből Magyarországon több német tájszólás keverékéből alakult ki” (Bindorffer 2007: 115). A *Mundart* tehát itt egy olyan nyelvi változatot jelent, amely több német nyelvjárásból a német települések közötti közvetítés nyelveként jött létre.

Mattheier szerint a német standard nyelv és a nyelvjárás közötti viszony három fő típusba sorolható. Az első típus, amikor a nyelvjárás csak privát közegben és idősebb emberekre korlátozódó hagyományként használatos, nincs különösebb becsülete. A második típus esetében a nyelvjárás szociális szimbólum, és

mint ilyen a mindennapi nyelvhasználatban a 2a) verzióban pozitív, a 2b) verzió esetében pedig negatív töltettel rendelkezik. A harmadik típus esetében a nyelvjárás a leginkább használt változat, és nagy presztízse van (Mattheier 1980: 165). Jelen tanulmányban három olyan régióról lesz szó, amelyek a német nyelvjárás használatát illetően a fenti három csoport egyikébe sorolhatók: míg a magyarországi német kisebbség nyelvjárásának használata a hagyomány-nyelvjárás csoportba (1. típus) tartozik, addig a dél-németországi régiókban a nyelvjárás pozitív értékelésű szociális szimbólum [2a) típus]. A Svájc német nyelvű területein beszélt nyelvjárás pedig a mindennapos kommunikációban használt változatnak tekinthető (3. típus).

Jogi keretek

Nemzetközi szint

A nyelvjárások óvodában való használatának és támogatásának jogi alapjaként elvileg szóba jöhetne *A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája*, e szerint azok a nyelvek támogathatók, „amelyeket valamely állam olyan polgárai hagyományosan használnak, akik az állam fennmaradó népességénél számszerűen kisebb csoportot alkotnak, és [...] amelyek különböznek ezen állam hivatalos nyelvétől/nyelveitől” (Európa Tanács 1996: 1. cikk). A továbbiakban viszont az olvasható, hogy a nyelvjárások nem tartoznak a charta alapján támogatandó nyelvváltozatokhoz, mivel nem foglalják magukba „sem az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek dialektusait, sem a bevándorlók nyelveit” (Európa Tanács 1996: 1. cikk, II.). A Németországban 1999 óta érvényben lévő *Gesetz zu der Europäischen Charta der Regional- oder Minderheitensprachen* szerint például az alnémet és a fríz regionális nyelveknek számítanak, a bajor, az alemann és egyéb változatok viszont nyelvjárásnak, tehát ezek a charta alapján nem támogathatók.

Németország

Az óvodákra vonatkozó törvényekben és a német tartományok rájuk vonatkozó rendeleteiben nem található előírás a nyelvjárások használatával kapcsolatban. Egyetlen kivétel a bajorországi *Végrehajtási rendelet a bajor gyermeknevelési és -gondozási törvényhez (Verordnung zur Ausführung des Bayerischen Kinderbildungs- und -betreuungsgesetzes 2005)*, amelynek 5. paragrafusa előírja, hogy „a nyelvjárások [...] támogatandók és gondozandók”. Ezt a szabályzatot a nyelv és a nyelvjárások támogatására létrejött egyesület (Förderverein Sprache und Dialekte) kérdésére válaszolva az akkori családügyi miniszter, Christa Stewens, 2006-ban egy sajtónyilatkozatban a következőképpen konkretizálta: „Döntő jelentőségük van az óvodapedagógusoknak, mert ők a nyelvjárásokat illetően is fontos nyelvi példaképek. Ezért felszólítom az óvodapedagógusokat, hogy támogassák a nyelvi kíváncsiságot, a nyelvi tudatosságot és nem utolsósorban a kulturális nyitottságot – a saját nyelvjárás különös megbecsülése által is” (Stewens 2006).

A német nyelvű Svájc

Mivel az úgynevezett óvodai fokozat a német nyelvű Svájcban része az iskolarendszernek, ezt a kérdéskört a népiskolai törvény szabályozza. Mérvadóak e tekintetben a kantonok törvényei, amelyek közül itt példaképpen Zürich kanton népiskolai törvényét mutatjuk be. Ez rögzítette 2011-ig, hogy „az oktatás nyelve az óvodai fokozatban részben, az elemi és a középiskolai szinten alapvetően a standard nyelv” (VSG1: 24. §; hatályba lépett 2005. februárban). Az *Igen a nyelvjárásra az óvodában (JA zur Mundart im Kindergarten)* civil kezdeményezés sikere, hogy ez a törvény 2011. május 11-én megváltozott (Bildungsdirektion 2007: 13). Így 2012 augusztusa óta a következő érvényes: „Az oktatás nyelve a beiskolázás (óvodai fokozat) utáni első két évben alapvetően a nyelvjárás (Mundart)” (VSG2: 24. §; hatályba lépett 2012. augusztusban). Az „alapvetően” kifejezést Zürich kanton oktatási hivatala annyiban pontosítja, hogy „a standard német használata [...] egyes szituációkra korlátozva továbbra is lehetséges” (Bildungsdirektion 2007: 13).

Magyarország

Az idevonatkozó magyarországi törvények és rendeletek nem foglalkoznak külön nyelvjárási kérdésekkel. A 2011-ben megjelent magyar köznevelési törvényben nyelvi kérdésekkel kapcsolatban csak ennyi olvasható: „A nevelés-oktatás nyelve magyar, nemzetiségi óvodában és iskolában részben vagy egészben a nemzetiségek nyelve [...]” [Nkt. 3 § (5)]. A nemzetiségi óvodák feladatát a *32/1997-es MKM-rendelet a Nemzeti, etnikai kisebbség óvodai nevelésének irányelve és a Nemzeti, etnikai kisebbség iskolai oktatásának irányelve kiadásáról* melléklete így fogalmazza meg: „A kisebbségi óvodai nevelés [...] a kisebbség nyelvének és kultúrájának megismerését és elsajátítását, a kulturális hagyományok átörökítését és fejlesztését szolgálja” (Irányelv 1997: II.a.), továbbá „biztosítson anyanyelvi környezetet a gyermekek számára” (Irányelv 1997: II.2). A rendelet a „nemzetiségi nyelv” és „anyanyelv” kifejezések fogalmi pontosítására nem tér ki.

A nyelvjárási használata az óvodában – szakmai és oktatáspolitikai diskurzus

Németország

Annak ellenére, hogy az utóbbi években meglehetősen nagyszámú tanulmány jelent meg az első és a második nyelv elsajátításának témájával, valamint az óvodában történő nyelvi neveléssel és fejlesztéssel kapcsolatban, mégis csak elvétve találhatók kijelentések és vélemények a nyelvjárások, illetve nyelvjárási kérdésében (Geyer 2000).

Néhány idevágó publikációban található utalás arra, hogy a gyermekek által először elsajátított nyelvnél tulajdonképpen a standard nyelvnek egy változatáról van szó: „Az a nyelv, amellyel a nyelvsajátító kapcsolatba kerül, egy nyelvjárási vagy a köznyelv lehet, és valószínűleg ritkábban a specifikusan írásbeliséggel összefüggő standard nyelv” (Montanari 2010: 32). Tracy is hangsúlyozza, hogy „a német nyelvnek azok a változatai, amelyekkel a gyermekek az óvodában és később az iskolában találkoznak, [...] számos tekintetben különbözhetnek a közvetlen környezetükben beszélt nyelvváltozatoktól és a nyelvjárásoktól is”, és ezért „az idő múlásával minden gyermeknek szüksége van arra, hogy a nyelv beszélt és írott változatának számos különböző stílusát elsajátítsa, vagyis tulajdonképpen »többnyelvűvé« váljon” (Tracy 2002: 14). List kiemeli, hogy e tekintetben az egyéni különbségek mellett regionális különbségek is vannak: „Az iskola nyelvéhez (Bildungssprache) viszonyított távolságtól függően a gyermekek fejlődésük során rendkívül eltérő kihívásokkal találják szembe magukat. A német nyelvű Svájcban például ez a népesség minden rétegére és minden szociális csoportjára érvényes: a német standard nyelv minden iskolába kerülő gyermek számára gyakorlatilag egy új nyelv, Bajorország déli vidékein nem kevésbé [...]” (List 2010: 18). A kihívásokat illetően, amelyekkel egy gyermek a családban és az iskolában a nyelvi változatokat tekintve találkozik, Ehlich és társai megjegyzik: „Ha a családban beszélt nyelv egy olyan nyelvjárási, amely a standard nyelvtől viszonylag messze áll, [...] az átmenet egy oktatási intézménybe (iskolába, de akár már az óvodába is) a gyermek számára nyelvi sokkot jelenthet. A gyermekek ezt úgy élhetik meg, mintha megnémultak volna, és van, amelyik hosszabb-rövidebb ideig úgy is viselkedik. A gyermekeknek ilyenkor különleges nyelvi segítségre és figyelemre van szükségük” (Ehlich et al. 2009: 16).

Arról viszont, hogy egy nyelvjárási beszélő gyermek ilyen nyelvi kihívások esetén hogyan és mi módon támogatható, hogy ez a nyelvi nevelés és fejlesztés mennyiben különbözik attól, amit a nem német származású gyermekek kapnak, és hogy a nyelvjárási az óvodák mindennapjaiban milyen formában használják, alig találunk a szakirodalomban utalásokat. Merkel úgy gondolja, hogy ez a probléma úgy mond magától megoldódik: „A gyermekek [...] a saját nyelvjárásiukat beszélnek, vagy akcentussal beszélnek. Ez igazából nem különösebb probléma, és a továbbiakban, a másokkal való kapcsolat révén, magától megszűnik” (Merkel 2010: 28).

Hasonlóan nem állnak rendelkezésre adatok arra nézve, hogy az óvodapedagógusok mennyire rendelkeznek nyelvjárási kompetenciával, és ez a gyermekkel való kommunikációban milyen mértékben jelenik meg. Azzal a kérdéssel kapcsolatban is csak kevés és egymásnak ellentmondó publikáció létezik, hogy a gyermekekkel az óvodapedagógusok nyelvjárást használjanak-e. Így például Günther a következőket írja: „A német irodalmi nyelv »Hochdeutsch« értelemben olyan nyelvi forma, amelyet [...] anyanyelvként [...] beszélnek” (Günther 2011: 71). Egyidejűleg azonban megállapítja, hogy „éppen a kisgyermeknek szánt [...] nevelési intézményekben [...] az irodalmi nyelvet csak ritkán használják”, mert a „felelős óvodapedagógusok [...] a németet mint tiszta irodalmi nyelvet, nem képesek célnyelvként nyújtani” (Günther 2011: 73). Mivel az óvodapedagógusok Günther szerint nem képesek arra, hogy a gyermekeknek „korrekt modellt és standardizált példaképet” mutassanak, szükség van az „irodalmi nyelven való alapos kiképzésükre” (Günther 2011: 80). A migrációs háttérű gyermekek ugyanis csak akkor lennének képesek a standard nyelvet elsajátítani, ha az óvodapedagógusok is azt beszélik. List ugyanakkor feltételezi, hogy az óvodákban a standard nyelvet alkalmazzák: „Ha a gyermekeket kétéves korukban elviszik a bölcsődékbe, (remélhetőleg) olyan pedagógusokkal találkoznak, akik rendszerint a standard nyelvhez többé-kevésbé közelálló változatot beszélnek” (List 2010: 16).

Ezzel szemben Ulich és Mayr azt ajánlják, hogy az óvodapedagógus „a hétköznapi beszédben [...] olyan nyelvváltozatot használjon a gyermekekkel, amelyikben jól érzi magát” (Ulich–Mayr 2007: 10), azaz adott esetben a helyi nyelvjárást. Egyidejűleg azonban „egyértelműen elhatárolt helyzetekben használja [...] a standard nyelvet”, és nyújtson a gyermekeknek „szövegeket és beszélgetéseket irodalmi nyelven” (Ulich–Mayr 2007: 11).

A német nyelvű Svájc

A német nyelvű Svájcban évek óta intenzív viták és tanulmányok tárgya a nyelvjárást az óvodában, amint arról Burger és Häcki Buhofer már korábban beszámoltak az 1994-ben megjelent *Nyelvtanulás a nyelvjárást és az irodalmi nyelv szorításában* című gyűjteményes kötetükben. Míg a XX. sz. elején még magától értetődő volt, hogy az óvodákban az óvodapedagógusok a svájci németet beszélték, az utóbbi években – a PISA-tanulmányok hatására is – ezzel kapcsolatban megváltozott a közgondolkodás (Studer 2006: 2). Időközben számos modellt fejlesztettek ki arra nézve, hogyan alakuljon a standard német és a nyelvjárást viszonya. Ez Gyger szerint a következőképpen osztályozható:

- „az oktatás, valamint a pedagógusok és gyermekek közötti kommunikáció teljes átállítása a standard németre;
- a standard nyelv használata bizonyos meghatározott ismétlődő időegységekben, például félnaponta;
- (fiktív) partnerorientált megoldás: egy kizárólag standard németet beszélő személy rendszeres foglalkoztatása;
- oktatási szituációhoz kötött megoldás, például az egész csoporttal való foglalkozások;
- adott szövegre vonatkozó megoldás: standard nyelven elmondott történetek, versek és dalok kívülről tanulása” (Gyger 2007).

Mint a fenti összeállításból kivehető, a standard nyelv használata – még ha különböző mértékben is – minden modellnél felmerül, és minden modell igyekszik a nyelvváltozatok használatát személyektől, időtartamoktól, szituációktól vagy tartalmi szempontoktól függővé tenni. A két változat használatának optimális viszonyát meghatározó diszkusszió még nem zárult le.

E modellek bevezetésével párhuzamosan számos felmérés foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a standard nyelv alkalmazásakor az óvodákban ezek a variációk milyen hatással vannak a gyermekek kompetenciájára. Egy példa erre Landauer empirikus vizsgálata (idézi: Gyger 2007) gyermekekkel, akik vagy csak a nyelvjárást, vagy csak a standard nyelvet alkalmazó óvodákba jártak. A vizsgálat azt mutatta, hogy a standard nyelvet

használó óvodákba járó gyermekeknek a nyelvi rendszerre vonatkozó teljesítményei alig voltak jobbak, viszont kimutatható volt bizonyos hatás az általuk használt nyelv szerkezetére és a gazdagságára, valamint a tanulás motiváltságára és a standard nyelvhez való viszonyulásukra vonatkozóan.

További kérdés, amelyet eddig csaknem kizárólag a svájci német közlemények tárgyaltak, a második nyelv elsajátítása a nyelvjárást beszélő környezetben (Ender et al. 2007: 26). Eddig azt ajánlották, hogy az integráció megkönnyítése érdekében a nem német anyanyelvű gyermekek az óvodában először az adott nyelvjárást sajátítsák el, és majd csak az iskolában a standard nyelvet. Az, hogy ez mennyire befolyásolja a nyelvi fejlődésüket, mindeddig még nem volt kielégítő vizsgálatok tárgya. Újabban azonban inkább amellett érvelnek, hogy az ilyen gyermekek kezdettől a standard nyelvvel kerüljenek kapcsolatba, mivel feltételezik, hogy „a nyelvjárás megtanulásával olyan [szellemi] kapacitások merülnek ki, amelyek a standard nyelv megtanulásához több haszonnal lennének felhasználhatók” (Studer 2006: 8; az úgynevezett time-on-task hipotézisről lásd: Tracy 2002: 165, 188). Egyesek fontosnak tekintik, hogy az óvodapedagógusok ne váltsanak indokolatlanul a nyelvváltozatok között, mert szerintük az zavarhatja a gyermekek nyelvtanulását (Ender et al. 2007: 27).

Magyarország

Teljesen más a helyzet a nyelvjárást illetően a jelenlegi mintegy 270 magyarországi német nemzetiségi óvodában (Ungarndisches Pädagogisches Institut et al. 2013: 5). A hetvenes években megjelent *Kézikönyv a nemzetiségi nyelvek óvodai oktatásához* című munkában még az olvasható, hogy a gyermekek otthonról hozott német szókinccse legtöbbször nyelvjárási szavakból áll, és „különös figyelmet kell fordítani azokra a gyermekekre, akik még sokat beszélnek nyelvjárásban” (Szabó 1975: 54).

Mostanában már a gyermekeknek csak jelentéktelen része rendelkezik nyelvjárási kompetenciával. Klein (2009) szerint a német nemzetiségi óvodába kerülő gyermekeknek már csupán 0,25%-ánál mondható, hogy a nyelvjárás az anyanyelve, 1,5%-a megérti és valamelyest beszéli is (a számok a standard németre nézve kissé magasabbak). Hasonló a helyzet az óvodapedagógusokra nézve. Klein szerint a nyelvjárásnak mostanában is szilárd helye van az óvodákban, ezért a magyarországi német nemzetiségi óvodákban az óvodapedagógusoknak „három nyelvben kell jártassággal rendelkezniük (magyar, német és a nyelvjárás)” (Klein 2009: 77). A legtöbb nemzetiségi pedagógusnak ellenben mind ez ideig nincs meg az ehhez szükséges nyelvtudása, a dajkáknak is csupán 18%-a beszél németül, ez viszont többnyire nyelvjárást jelent (Klein 2009: 13).

A német nemzetiségi óvoda életében a nyelvjárás általában nem játszik nagy szerepet: többnyire nem a mindennapi beszédben, hanem inkább csak dalok, mesék, rímes mondókák és szólások közvetítésére használják az óvodapedagógusok (Bassola 2005: 317). Ennek az az eredménye, hogy a gyermekek esetleg otthonról hozott nyelvjárási ismeretei az óvodáskor végére visszafejlődnek, ugyanakkor a standard nyelv ismerete kissé javul (Klein 2009: 12).

A fenti eredmények összhangban vannak egy másik, óvodapedagógusok között végzett adatgyűjtés eredményeivel, amely szerint az óvodapedagógusoknak csak 2,1%-a tekinti a nyelvjárás továbbadását a legfontosabb feladatának (65% szerint ez a legkevésbé fontos feladat a nemzetiségi nevelésen belül), míg 41% a kultúra, 28,9% a standard nyelv közvetítését tekintette a legfontosabbnak (Bús–Klein 2008). Az újabb óvodapedagógusoknak szánt kézi-, illetve nyelvkönyvekben egyébként csak általában van szó a „német” nyelvről, amelyen feltehetően alapvetően a standard német értendő. Erre utalnak például a publikációkban található német szavak és mondatok, amelyek kivétel nélkül a standard nyelvből származnak (Mammel 1995; Jäger-Manz 1998).

Összegzés

Jelen tanulmány három olyan régióval foglalkozott, amelyek őrzik a német nyelvjárásokat: Dél-Németország, Svájc német nyelvű területe és Magyarország, ahol a német nemzetiség nyelve hagyományosan a *Mundart*. Ezek a régiók nagymértékben különböznek a nyelvjárás presztízsét és használatát illetően. A tanulmány bemutatta, hogyan tükröződnek e különbségek egyrészt az óvodákban való nevelést érintő törvényekben és rendeletekben, másrészt a nyelvi nevelés körüli társadalmi és tudományos vitákban. Az elemzett feltételek kihatása az óvodapedagógiai gyakorlatra további kutatás tárgya, amely kérdőíves felmérés keretében a három tárgyalt régióban történik.

Irodalom

- Bassola, Peter 2005. Vielfalt der deutschen Sprache aus ungarischer Sicht – didaktisch und methodologisch. In: Eichinger, Ludwig M. – Kallmeyer, Werner (Hrsg.) *Standardvariation. Wie viel Variation verträgt die deutsche Sprache?* de Gruyter. Berlin – New York. 306–324. <https://doi.org/10.1515/9783110193985.306>
- [Bildungsdirektion] = Bildungsdirektion Kanton Zürich, Volksschulamt 2007. Handreichung Kindergarten – Umsetzung Volksschulgesetz. http://www.vsa.zh.ch/internet/bildungsdirektion/vsa/de/schulstufen_schulen/schulstufen/kindergarten/_jcr_content/contentPar/downloadlist_0/downloaditems/81_1373275771872.spooler.download.1380013394414.pdf/20120328_vsa_vsg_handreichung_kindergarten.pdf (2014. október 30.)
- Bindorffer Györgyi 2007. A kettős identitás összehasonlító vizsgálata két magyarországi német településen. In: Bindorffer Györgyi (szerk.) *Változatok a kettős identításra*. Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 110–187.
- Britain, David 2004. Dialekt and Accent. In: Ammon, Ulrich – Dittmar, Norbert – Mattheier, Klaus (Hrsg.) *Soziolinguistik*. 2. Halbbd. Walter de Gruyter. Berlin. 316–335.
- Burger, Harald – Häcki Buhofer, Annelies (Hrsg.) 1994. *Spracherwerb im Spannungsfeld von Dialekt und Standardsprache*. Zürcher Germanistische Studien 38. Lang. Bern.
- Bús, Imre – Klein, Ágnes 2008. *Die Weitervererbung der Kinderkultur bei den Ungarndeutschen*. Illyés Gyula Hochschulfakultät der Universität Pécs. Szekszárd.
- De Cillia, Rudolf 2006. Sprachen der Welt – Sprachen in Österreich. In: *Von den Sprachen des Kindes zu den Sprachen der Welt*. (Kinder entdecken Sprachen 3.1.) BMBWK – Österreichisches Sprachen Kompetenz Zentrum. Graz. 35–43.†
- Ehlich, Konrad – Bredel, Ursula – Reich, Hans H. 2009. Sprachaneignung – Prozesse und Modelle. In: Ehlich, Konrad – Bredel, Ursula – Reich, Hans H. (Hrsg.) *Referenzrahmen zur altersspezifischen Sprachaneignung* (Bildungsforschung Band 29/I). Bundesministerium für Bildung und Forschung. Bonn – Berlin. 9–34.
- Ender, Andrea – Li, Wei – Straßl, Katharina 2007. Das Projekt „Deutsch als Zweitsprache in Dialektumgebung“. *Linguistik online* 3. http://www.linguistik-online.de/32_07/enderEtAl.pdf (2014. október 30.) <https://doi.org/10.13092/lo.32.535>
- Európa Tanács 1996. *A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája*. <http://www.hhrf.org/prominoritate/1996/nyar12.htm> (2014. október 30.)
- Gesetz zu der „Europäischen Charta der Regional- oder Minderheitensprachen des Europarats vom 5. November 1992 vom 9. Juli 1998*. http://www.zfn-ratzeburg.de/bundesgesetz_charta.pdf (2014. október 30.)

- Geyer, Klaus 2000. *Der ostfränkische Dialekt des Dorfes Hetzles – Werkstattbericht einer Dialektdokumentation*. 3rd International Congress of Dialectologists and Geolinguists. Lublin.. 24–29. http://www.uni-kiel.de/werftprojekt/Lublin_pub_pre.pdf (2014. október 30.)
- Günther, Herbert 2011. *Sprache als Schlüssel zur Integration. Sprachförderung aus pädagogischer Sicht*. Beltz. Weinheim und Basel.
- Gyger, Mathilde 2007. Hochdeutsch im Kindergarten. *Linguistik online* 3. http://www.linguistik-online.de/32_07/gyger.html (2014. október 30.) <https://doi.org/10.13092/lo.32.536>
- [Irányelv] = 1. számú melléklet a 32/1997. (XI. 5.) MKM-rendelethez: A Nemzeti, etnikai kisebbség óvodai nevelésének irányelve és a Nemzeti, etnikai kisebbség iskolai oktatásának irányelve. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700032.MKM (2014. október 30.)
- Jäger-Manz, Monika 1998. *„Ich sag dir was!“. Eine Handreichung für die Förderung der deutschen Sprache im Kindergarten*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Klein, Ágnes 2009. Empirische Untersuchung zur Sprachaneignung in ungarndeutschen Nationalitätenkindergärten. *Deutsch revival* 6: 9–22.
- List, Gudula 2010. *Sprachliche und mentale Entwicklungsprozesse in den ersten Lebensjahren in ihrer Bedeutung für Kinder mit nichtdeutscher Erstsprache*. Deutsches Jugendinstitut. München.
- Mammel, Rosa 1995. *Deutsch im Kindergarten. Förderung der Zweitsprache*. Művelődési és Közoktatási Minisztérium. Budapest.
- Mattheier, Klaus 1980. *Pragmatik und Soziologie der Dialekte. Eine Einführung in die kommunikative Dialektologie des Deutschen*. Quelle-Meyer. Heidelberg.
- Merkel, Johannes 2010. *Weißt du was, sprechen macht Spaß. Sprachliche Bildung anregen und unterstützen*. Bildungsverlag EINS. Troisdorf.
- Montanari, Elke 2010. *Kindliche Mehrsprachigkeit. Determination und Genus*. Waxmann. Münster.
- Romaine, Suzanne 2000. *Language in Society. An Introduction to Sociolinguistics*. Oxford University Press. Oxford. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198731924.001.0001>
- Rosenberg, Peter 1989. Dialect and Education in West Germany. In: Cheshire, Jenny (Hrsg.) *Dialect and education: some European perspectives. Multilingual Matters*. Clevedon [u.a.]. 62–93.
- Stewens, Christa 2006. Presseerklärung der für Bayerns Kindergärten zuständigen Sozialministerin Christa Stewens vom 13. Januar 2006. <http://www.bund-bairische-sprache.de/app/download/5783927238/Stewens-Presseerkl%C3%A4rung.pdf> (2014. október 30.)
- Studer, Hans 2006. *Hochdeutsch im Kindergarten. Konzept zur systematischen Förderung des Hochdeutschen in den Kindergärten des Kantons Graubünden. Pädagogische Hochschule Graubünden*. http://www.gr.ch/DE/institutionen/verwaltung/ekud/avs/Volksschule/Standard_KG_Konzept_rm.pdf (2014. október 30.)
- Szabó Gyula 1975. *Kézikönyv a nemzetiségi nyelvek óvodai oktatásához*. Ford.: Bauer Gabriella. Tankönyvkiadó. Budapest.
- [Nkt.] = 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100190.TV (2014. október 30.)
- Tracy, Rosemarie 2002. *Themenschwerpunkt „Spracherwerb“. Deutsch als Erstsprache. Was wissen wir über die wichtigsten Meilensteine des Erwerbs?* <http://www.schule-bw.de/unterricht/paedagogik/sprachfoerderung/wissenschaft/unimannheim.pdf> (2014. október 30.)
- Ulich, Michaela – Mayr, Toni 2007. *SELDAK: Sprachentwicklung und Literacy bei deutschsprachig aufwachsenden Kindern*. Freiburg im Breisgau. Herder.
- [UPI] = Ungarndeutsches Pädagogisches Institut – Autonome Region Trentino/Südtirol – Goethe Institut (Hrsg.) 2013. *Kindergarteneigene Konzeption*. UPI. Budapest – Pécs.

Verordnung zur Ausführung des Bayerischen Kinderbildungs- und -betreuungsgesetzes (AVBayKiBiG) vom 5. Dezember 2005, letzte Änderung 17. 11. 2014. <http://www.gesetze-bayern.de/jportal/portal/page/bsbayprod.psmi?showdoccase=1&doc.id=jlr-KiBiGAVBYrahmen&doc.part=X> (2014. október 30.)

[VSG1] = Volksschulgesetz (VSG) Kanton Zürich vom 7. Februar 2005. [http://www2.zhlex.zh.ch/appl/zhlex_r.nsf/0/B6DFC1347AA5482FC12575C1003D4B7F/\\$file/412.100_7.2.05_65.pdf](http://www2.zhlex.zh.ch/appl/zhlex_r.nsf/0/B6DFC1347AA5482FC12575C1003D4B7F/$file/412.100_7.2.05_65.pdf) (2014. október 30.) <https://doi.org/10.1026/0033-3042/a000189>

[VSG2] = Volksschulgesetz (VSG) Kanton Zürich vom 7. Februar 2005, Fassung gemäss änderung vom 15. Mai 2011 (OS 67, 559; ABI 2010, 391). In Kraft seit 1. August 2012. http://www.zh.ch/internet/de/rechtliche_grundlagen/gesetze/erlass.html?Open&Ordnr=412.100 (2014. október 30.)

Wolfram, Walt 1998. Dialect in Society. In: Coulmas, Florian (Hrsg.) *The Handbook of Sociolinguistics*. Blackwell. Oxford. 107–126. <https://doi.org/10.1002/9781405166256.ch7>

Bereznai, Anja: German dialects at kindergarten

Az írás szerzőjéről

Anja Bereznai

Niedersächsisches Institut für frühkindliche Bildung und Entwicklung e.V., Osnabrück, Németország
nemaling.12[kukac]gmail.com